

Ondřej Koupil

Nový zákon tzv. Svatováclavské bible (1677)*

The New Testament in the St Wenceslas Bible (1677)

■ **Abstract:** This article deals with the printing of the New Testament published in Czech in Prague in 1677 (whose editors were Jesuits Georgius Constantius SI and Matthias Steyer SI). It notes the chronology and character of the publication (I), presents the system behind the main text and paratexts (II), and examines the relations between the printing and the biblical commentaries by Cornelius and Lapide SI (III). In conclusion the publication is set within the context of the work of its editors (IV). On the basis of the sources, the chronological progress of the work appears as follows: Constantius translated three Gospels with commentaries and saw to some of the printing (1673), the remainder of the work was carried out by Steyer (printing until 1675), and the work in its entirety was not published until later (1677). A hermeneutic guide to the New Testament was compiled from a reference work by Cornelius a Lapide SI, as were the introductions to the individual books. The aim of this entire work was to revise the traditional Czech translation of the Bible, but not the original translation.

■ **Key words:** Bible in Czech; New Testament 1677; Georgius Constantius SI; Matthias Steyer SI; Cornelius a Lapide SI

■ **PhDr. Ondřej Koupil, Ph.D.**, pracuje v Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky a v Benediktinském arciděkanství v Praze-Břevnově. Jako bohemista se věnuje gramatografii češtiny v 16.-19. století a písemnictví raného novověku (koupil@ujc.cas.cz).

Obraz dějin starších českých překladů bible vylíčený Vladimírem Kyasem a dalšími v knize Česká bible v dějinách národního písemnictví je uzavřen kapitolou „Barokní bible“, kterou napsal Josef Vintr. Pojednává o tzv. Bibli svatováclavské (Nový zákon 1677, Starý zákon 1712 a 1715), hlavně o jejím biblickém textu.¹ Na tomto místě se soustředíme na vnější okolnosti vydání a texty, které biblický text doprovázejí v tisku Nového zákona. Stručně představíme okolnosti vydání důležité pro náš pohled (I), ukážeme soustavu hlavního textu a paratextů (II), budeme zkoumat vztahy Nového zákona 1677 k jedné z předloh paratextů (III) a stručně zasadíme celé dílo do kontextu práce jeho editorů (IV).

* Studie vznikla v souvislosti s prací na digitální knihovně „modul digitalizovaných mluvnic“ (projekt Ministerstva kultury ČR č. DF12P01OVV028 Informační technologie ve službách jazykového kulturního bohatství – IT JAKUB). Za zapůjčení reprintu Nového zákona Svatováclavské a Kralické bible děkuji Knihovně Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě (Praha); za kolegiální konzultace Jiřímu M. Havlíkovi a Petru Voitovi. Citáty jsou dále transkribovány a pravopisně normalizovány.

¹ Josef VINTR, *Barokní bible*, in: Jaroslava Pečirková (ed.), Vladimír Kyas, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 211–225; srov. Josef VINTR, *Geneze textu české barokní bible Svatováclavské*, *Listy filologické* 111, 1988, s. 13–21; TÝŽ, *Komentáře v české barokní bibli Svatováclavské*, *Listy filologické* 117, 1994, s. 87–96; Mirjam BOHATCOVÁ, *Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts*, in: Hans Rothe – Friedrich Scholz (edd.), *Kralitzer Bibel = Kralická bible: Kommentare (= Biblia Slavica I/3)*, Paderborn – München 1995, s. 1–182; Josef VINTR, *Bible Svatováclavská – Die Sankt-Wenzel-Bibel: ihre Textgenese, Kommentare und Sprache*, in: Hans Rothe – Friedrich Scholz (edd.), *Druhý díl Bibli totižto Nowý Zákon. Kommentare: Facsimile Prag 1677 (= Biblia Slavica I/4,2)*, Paderborn 2001, s. 587–603.

I.

Je známo, že při potridentské katolické reformaci zemí, v nichž se užívalo českého jazyka, se dlouhá desetiletí nedostávalo oficiálního celkového překladu svatých Písem s bezvýhradným církevním schválením. V prostředí postupně sílícího českého předbělohorského katolicismu byla sice potřeba věroučně neproblematické křesťanské literatury připomínána, ale ani v elitním prostředí rostoucích jezuitských kolejí a škol se nedostávalo lidí, kteří by byli schopni se náročné textové a vydavatelské práce chopit. Překladatelskou a adaptátorskou činnost, která se v řádu dále rozvíjela, zahájila první generace česky literárně činných jezuitů (Venceslaus Sturm SI - Václav Šturm, Balthasar Hostovinus SI - Baltazar Hostounský). Generace Georgia Fera SI (Jiřího Fera) štafetu převzala a následující pokolení jezuitů mohla v klidnějších letech po skončení třicetileté války pořídit biblický překlad jako celek.² I když už se zřízením vlastní tiskárny a Dědictví svatého Václava a s podporou pražských arcipastýřů byly vnější podmínky práce nastaveny neproblematicky, úkol to byl nejspíše natolik pracný, že jeho *labor* musel být přenesen z beder Georgia Constantia SI (Jiří Konstanc, 1607–1673) a Matthiy Steyera SI (Matěj Štajer, Šteyer apod., 1630–1692) na ramena mladšího Ioanna Barnera SI (1643–1708), a ani ten se úplného vydání Svatováclavské bible nedožil.

Dílo, jak dokládá i arcibiskupská předmluva k Novému zákonu 1677, podnítil Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka (1618–1675), benediktin na pražském arcibiskupském stolci. Kromě toho, že české bible bylo zapotřebí při postupující obnově arcidiecéze a celé církevní provincie, se podpora překladu do vernakulárního jazyka ze Sobkovy strany dobře srovnává i s faktem, že byl spojován s exkluzivní dobovou reflexí češtiny – byl to Sobek, komu právník Václav Jan Rosa věnoval svou „básnickou“ mluvnici češtiny, nazvanou na patitulu *Čechořečnost* (1672); Rosa použil v dedikaci arcibiskupu Sobkovi o něm samém slova „linguae et gentis suae Bohemae protector potentissimus“ („nejmocnější ochránce jazyka a svého českého národa“) a „huius linguae peritissimus iudex“ („nejvíce znalý posuzovatel českého jazyka“).³

Jaký byl časový průběh práce? Zadání díla ze strany arcibiskupa, jeho motivy i následující personální kroky v jezuitském řádu stručně popsal jezuitský historik Ioannes Miller, nikoli současník událostí, ale autor s pohodlným přístupem k dokumentům i domácí tradici: „[Sobek] ... perpendens, non esse Bohemiae sat honorificum, quod omnia Biblia Bohemica, quibus concionatores utuntur, sint ab haereticis impressa, atque ideo gloriari possint haeretici, catholicos cogi, eorum Bibliis uti, perpendens item, quod aliae nationes catholicae, ac praesertim Congregatio de propaganda, mirari merito possint, ab omnibus tam ecclesiasticis, quam regularibus, Biblia haeretica et servari, et iisdem in usu esse, cum omnes alias libri haeretici sint exterminandi; idcirco a P. provinciali Bohemiae S. I. anno 1669 duos patres petivit, qui ea revident,

² Vedle toho byly opakovaně vydávány perikopy. Zdeněk Václav TOBOLKA - František HORÁK - Bedřiška WIŽDÁLKOVÁ a kol., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* (dále jen *Knihopis*), Praha 1925–1967, č. 2286 aj, <http://db.knihopis.org/l/dll?c11~P=2299> [náhled 23. 8. 2013].

³ Václav Jan ROSA, *Grammatica linguae Bohemicae...*, Praha 1672, A4v (vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672/strana-IX [náhled 23. 8. 2013]); český Václav Jan ROSA, *Předmluva k Čechořečnosti*, přel. O. Koupil, *Listy filologické* 119, 1996, s. 101–161, zde s. 115.

et si quid non esset satis Catholicum, emendant. Ad hunc laborem destinatus fuit P. Georgius Constantius, eique adiunctus P. Matthias Steyer...⁴ Sobkovy důvody byly tedy podle Millera následující:

- 1) užívání biblických překladů nekatolického původu není pro Čechy důstojné;
- 2) nekatolíci by se mohli chlubit, že katolíci jsou nuceni užívat „jejich“ bibli;
- 3) nedobrá dojem by takový stav mohl vzbudit i u římské Kongregace pro šíření víry;
- 4) diecézní klérus i řeholníci přechovávají a používají nekatolickou bibli, i když jinak jsou nepravověrné knihy eliminovány.

Praktické kroky:

- 1) arcibiskup požádal jezuitského provinciála (Daniel Krupsky/Krupský SI) o dva pater, kteří by českou bibli revidovali a kteří by opravili, co by v ní nebylo v souladu s katolickým výkladem textu;
- 2) k této práci byl určen Constantius a k němu připojen Steyer.

Ve starších dokumentech se pozoruhodně střídají pojmenování Constantiovy a Steyerovy práce.⁵ Protože v tisku Nového zákona 1677 nenajdeme jména těch, kdo s textem pracovali, zaujme nás tady, že k práci byl údajně určen (jen, nebo také?) Constantius, a Steyer byl ke Constantiovi (dodatečně, nebo v podřízené roli?) připojen (*adiunctus*). Už nad tímto textem můžeme pomyslet buď na časový posun, nebo na hierarchii úkolů - nevystačíme s běžnou zkratkou, že Nový zákon 1677 textově připravili Constantius „a“ Steyer.

Rukopisné dodatky k celosvětovým jezuitským bibliografiím, zkoumané práci časově blízké, popsaly Constantiův podíl takto: „Rogatu Celsissimi Principis Archiepiscopi Pragensis inchoavit Bohemicam versionem Novi testamenti, cui labori immortalus est.“⁶ „Inchoavit Bohemicam versionem Novi testamenti, quam postea absolvit, et Pragae A. 1677. typis acad. in folio edidit P. Matthias Steyer.“⁷ Podle toho si práci můžeme představit jako časově navazující: „začal“ Constantius, „dokončil“ Steyer; práce se nemusely překrývat. Pak by bylo možné zkoumat, kde Constantius přestal překládat. Nabízí se cesta translátologická, ale k dispozici je i dobové svědectví o překladatelském podílu Constantiově v jeho elogiu: „... hilarisque vidit [P. Georgius] iam prope 3 evangelistas (nam opus inchoatum est a Novo testamento) emendatius typo excusos, in labore adhuc mortis suae pridie persistebat, vix potens calamum semimortuus manu tenere.“⁸

⁴ Ioannes MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu* 6, 18. století, s. 239. Národní knihovna ČR (dále jen NK ČR) XXIII C 104/6. Dostupné na http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rep_remake148 [náhled 23. 8. 2013].

⁵ Srov. Ondřej KOUPILOV, *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*, Praha 2012, s. 87.

⁶ „Na rozkaz nejjasnějšího knížete arcibiskupa pražského začal český překlad Nového zákona a při té práci zemřel.“ *Additamentum ad Bibliothecam scriptorum Societatis ex Provincia Bohemiae* (Moravský zemský archiv Brno [dále jen MZA Brno] G 12, Cerr II, č. 345), fol. 30^r.

⁷ „Začal český překlad Nového zákona a ten poté dokončil a v Praze roku 1677 v akademické tiskárně ve foliovém formátu vydal P. Matěj Steyer.“ MZA Brno G 12, Cerr II, č. 345, fol. 57^r.

⁸ „... a s radostí uviděl [P. Georgius] už skoro tři evangelisty (neboť dílo bylo započato Novým zákonem) vytištěné ve správnější podobě; v práci vytrvával ještě i den před svou smrtí, polomrtvý a sotva schopný udržet v ruce pero.“ MZA Brno G 12, Cerr II, č. 345, fol. 228^r; srov. NK ČR VIII A 13, fol. 313^r.

Elogia se obvykle považují za spolehlivý zdroj informací. Můžeme tak předpokládat, že Constantiovi se podařilo téměř dokončit text tří evangelií; nejpravděpodobněji šlo o tři evangelia synoptická, která mají společné množství paralelních textů a je nejpraktičtější připravovat jejich znění současně. Ale nejen to: elogium výslovně uvádí, že Constantius „viděl“ tyto texty vytištěné a ještě pracoval na překladu v rukopise, tedy že před jeho smrtí (24. března 1673) už byla dokončena část tisku. Potíž je, s čím v citátu spojit slovo *prope* („téměř“): „téměř viděl“ (tedy ještě neviděl, mohlo se např. jen pracovat na sazbě), nebo „téměř tři“ (tedy vytištěná s tím, že třetího evangelia kousek chybí)? V tisku se konec jedné složky (sign. T) nachází na s. 152 a z Lk zbývá jediná strana... Tak jako tak je tu řeč o tisku, nejen o rukopise překladu.

I když byl Nový zákon jako celek vydán až čtyři roky po Constantiově smrti, lze tedy předpokládat, že do části vytištěných za Constantiova života už po roce 1673 nikdo nezasahoval a že šlo nejen o text tří evangelií, ale už i o příslušné paratexty.

Datace překladu tak nesplývá s datací vydání – tu udává titulní list (léta Páně 1677). Nesplývá ani s datací arcibiskupovy předmluvy – ta nese datum 9. listopadu 1676. Kolofofon překladu udává dokončení tisku v oktávu svatého Vojtěcha 1675, tedy o málo víc než dva roky po Constantiově odchodu na věčnost. Nabízí se vysvětlit odstup dokončení tisku bible od předmluvy a jejího vydání koincidencí se smrtí iniciátora Sobka († 29. dubna 1675), jehož pozůstalost se vyřizovala delší dobu.⁹

Jaká byla povaha Constantiovy a Steyerovy práce? Je obvyklé označení „překlad“ adekvátní? V jistém smyslu ano, pokud budeme respektovat zvláštní povahu překladu biblických textů, kde je překladatelská inovativnost vyvažována stále delší tradicí a texty se výrazněji mění – obecně řečeno – jen v esteticky a ideově zlomových epochách, jakými bylo 16. století, osvícenství nebo 20. století. V těchto časech bývá přínos vydavatelů bible relativně inovativní a v dnešním slova smyslu „překladatelský“. Jiné epochy jsou naopak v tomto i jiném směru konzervativní a tradicionalistické – a k takovým jistě patřilo kromě třeba 19. století i století sedmnácté, doba vzniku Nového zákona Svatováclavské bible. V těchto jiných epochách je přínos vydavatelů bible akomodací, adaptátorský, redaktorský. Jeden ze způsobů, jak poměr překladatelskost × adaptátorství zkoumat, uplatnil na Novém zákoně 1677 Josef VINTR, když přímo v textu sledoval ne/shody se staršími překlady.¹⁰ Jinou cestou k posouzení problému je zaznamenat proklamace samotných vydavatelů: co o své práci sami píšou a jak ji pojmenovávají, případně jak to dělají jejich současníci. Tudy se vydali Hedvika Kuchařová a Pavel R. Pokorný v komentáři faksimile Svatováclavské bible, když zaznamenali deklaraci editora/editorů Starého zákona odvolávající se na Benátskou bibli a postavili proti tomu názor, že výchozím textem (*Ausgangstext*) byla Veleslavínova bible 1613.¹¹

Přístupný na http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&virtnum=0&client= [náhled 23. 8. 2013] (s rozšířením na chartas calamumque).

⁹ Hypotéza J. M. Havlíka.

¹⁰ J. VINTR, *Geneze textu*.

¹¹ Hedvika KUCHAROVÁ – Pavel R. POKORNÝ, *Die Sankt-Wenzels-Bibel im kulturhistorischen Zusammenhang*, in: H. Rothe – F. Scholz (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 551–585, zde s. 576. Naproti tomu J. VINTR (*Bible Svatováclavská*, s. 591; srov. *Barokní bible*, s. 216) v tomtéž svazku komentářů považuje za výchozí text i pro Starý zákon Bibli benátskou, i když i on tady konstatuje silnější přihlížení k melantrišské tradici než v Zákoně novém.

V Novém zákoně navádí k hledání výchozího textu a k pólu adaptace předmluva podepsaná arcibiskupem Valdštejnem. Reprodukuje intenci původního zadavatele práce: „[Arcibiskup Matouš Ferdinand] ... k novému přetlačení biblí v českém jazyku (poněvadž znamenal, že katolické české biblí aneb žádná nebylo, aneb velmi zřídka, totiž ta, která již dávno v Benátkách vydána byla, se nacházela) svou pastýřskou starost obrátil [...] a to aby se stalo rovnáním onyho staré biblí české někdy v Benátkách vydané a potom také jiných před narozením [!] Lutera sepsaných s dotčeným latinským textem, a toliko to přeložení, které by podlé smyslu katolických svatého Písma vykladačů zdálo se latinskému textu nejpodobnější býti, položeno bylo a každé latinské slovo českými co nejvlastněji se vykládalo.“¹² Pojmenován je tu tedy *Ausgangstext* Nového zákona a technika jeho úprav: po odmítnutí nekatolických překladů je jako *corrigens* označena oficiální římská redakce Vulgáty, má se postupovat metodou *rovnání* (komparace) a při rozdílech opravovat podle interpretace latinského textu v obecné církvi, a to doslovně. O něco dále pak najdeme ještě drobnou deklaraci „překladatelské techniky“. V Předmluvě na Nový zákon čteme (fol.]1](v): „A z toho latinského tak opraveného textu jest tento teď před rukama ležící český text upřímně slovo od slova učiněný.“¹³ Dva požadavky – vycházet ze starých, předreformačních překladů a překládat doslovně – se dobře doplňovaly, protože překladatelská technika starších, nejen českých biblických překladů byla většinou *slovo za slovo* (z dnešního pohledu). Vzal-li se tedy za základ starý překlad, doslovnost už byla dána a šlo o to, aby archaičnost nenarušovala srozumitelnost a latinská předloha staršího překladu nepreferovala jiné čtení než revidovaná Vulgáta. S dikcí úvodních textů k Novému zákonu je v harmonii i předmluva k zákonu Starému v často citovaných slovech o tom, že Bible benátská „větším dílem tuto přetlačená jest“ (fol. A2v).¹⁴

Podle těchto deklarací tedy editorům Svatováclavské bible nešlo o nové („překladatelské“) slovní vyjádření, ale o věrný překlad Vulgáty tradicionalisticky navazující na ustálené znění „české biblí“ (tedy adaptaci). Vypůjčme si znova slova z úvodu k Starému zákonu (fol. A3r): „... tato biblí netak nová, jako stará, jakožto ze starých biblí již prvé tlačených neb rukou psaných vybraná slouti má.“¹⁵ Že můžeme intenci i práci Constantiovu a Steyerovu (a u Starého zákona Steyerovu a Barnerovu) vykládat nejspíše takto, v tom nás utvrzuje i záznam o jejich práci v jezuitském prostředí. Ve výše citovaných textech předestřel pozoruhodnou sérii sloves popisujících Constantiovu a Steyerovu činnost historik Miller. Zatím jsme četli *revidere* (revidovat, přehlédnout); *emendare* (opravit). Úryvek pokračuje: „... qui praeprimis Novum testamentum Husso-bohemicum cum Latinis Romae vulgatis contulere, atque ab erroribus per haereticos iam olim insertis vindicavere; unaque controversiis de fide, nostra aetate catholicos inter et acatholicos oriri solitis ampliavere.“¹⁶

¹² H. ROTHE – F. SCHOLZ (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 4.

¹³ *Tamtéž*, s. 8.

¹⁴ Hans ROTHE – Friedrich SCHOLZ (edd.), *Biblí Česká to gest Swatě Pjsmo: Facsimile Prag 1715* (= Biblia Slavica I/4,1.1), Paderborn – München – Wien – Zürich 2001, s. 16.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 17.

¹⁶ „... a ti nejprve český husitský Nový zákon porovnali s latinským vydaným v Římě a očistili ho od omylů, které tam už kdysi vnesli heretici; zároveň ho doplnili kontroverzemí o víře, ke kterým za našich časů dochází mezi katolíky a nekatolíky.“ I. MILLER, *Historia*, s. 239 (text cituje i Jiří BÍLÝ, *Zur Theologie der Sankt-Wenzels-Bibel*, in: H. Rothe – F. Scholz (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 605–617, zde s. 605).

Conferre (porovnat); *vindicare* (osvobodit, očistit); *ampliare* (obohatit, doplnit paratexty). I tato série sloves tedy nabízí jinou představu o práci editorů než „překládání“. Je to snad nejlepší popis (navíc dobový) oné adaptátorské cesty vydávání bible:

- 1) Převzetí existujícího textu (v našem případě Bible benátské, s přihlédnutím k jiným, byť kritizovaným, tj. Melantriškám i Bibli kralické).
- 2) Porovnání s autoritativní předlohou (tedy se sixto-klementinskou revizí Vulgáty).
- 3) Oprava tohoto textu (v našem případě z věroučného a jazykového hlediska).
- 4) Interpretace z kontroverzistického hlediska formou paratextů.

Deklarace editorů a zadavatelů Svatováclavské bible o jejím adaptačním charakteru a dobovou charakteristiku práce (Miller) lze uvést do souladu s translátologickým bádáním Vintrovým. Také on po analýze textových sond do překladu zdůraznil, že text vznikl jako skládačka (*Sprachmosaik*) předloh.¹⁷ Záleží na tom, jak si položíme otázku: sledujeme spíše to, co je shodné, nebo to, co je inovativní?

II.

Nový zákon Svatováclavské bible je komplexní památka české kultury 17. století, dochovaná v jistém knižním provedení a sestávající ze soustavy vzájemně propojených textových částí: hlavního textu (vlastního biblického překladu) a paratextů.

Tisk má foliový formát, složky sestávají ze dvou archů se společnou signaturou (dva dvoulisty, tzv. binio).¹⁸ K rozlišení jednotlivých druhů textů využívá více písmových sad. Písmem biblického překladu je švabach, drobnou frakturou jsou vysázeny „komentáře“ ke kapitolám (švabachem jsou v nich vyznačeny citáty) a frakturou většího stupně arcibiskupská předmluva, titulky apod. Zatímco švabach a fraktura v textu bible a „komentářích“ mají dvojice liter pro variantní zápis /b/ a /l/, fraktura většího stupně, použitá v arcibiskupské předmluvě, takové varianty nemá – to samozřejmě přináší drobné důsledky pro její ortografii. Ještě jinou ortografii pak najdeme v celostránkových mědirytech na začátku knih, kde jsou nápisy k výjevům ryty a ortografickými rysy se blíží dobovému písařskému pravopisu: neznačí se v nich vokalická kvantita, najdou se i archaizující spřežky (typ „Biczowani“, „Promienieni“).

Vstupní části byly vytištěny samostatně, jednu složku, značenou „)(“, zabírají „Kánonové“ a předcházející arcibiskupská předmluva pokrývá arch (dva listy) bez signatury.

Paratexty jsou tyto:

- Valdštejnův úvod: dva listy bez signatury;
- Předmluva na Nový zákon: fol.) [1] (r-v);
- „Kánonové“, obecný hermeneutický návod, jak číst hlavně evangelia: fol.) [1] (r-v až) [4] (;

¹⁷ J. VINTR, *Bible Svatováclavská*, s. 591.

¹⁸ Petr VOIT, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století I-II*, Praha 2008, s. 269 (s. v. folio).

- úvody k jednotlivým novozákonním knihám;
- stručné strukturované sumáře kapitol Nového zákona;
- „komentáře“, které jsou připojeny vždy jeden za každou kapitolu tohoto biblického překladu;
- přehled perikop na neděle a svátky: fol. Rrr1^r až Sss1^v;
- rejstřík kontroverzistických témat: fol. Sss1^v až Ttt2^v.

Pozornost badatelů zaujaly kromě vstupních textů především „komentáře“ ke každé kapitole Nového zákona. Používáme uvozovky, protože jako žánrové označení není ten termín dostatečný. Vážou se sice vždy k textu kapitoly, ale vazba je to často volná, daný verš je východiskem a „komentář“ se neomezuje na vysvětlení biblických slov, ale pokračuje k obecnější interpretaci morální a praktické (vysvětlující realie církevního života). Míří k citlivým bodům dobové kontroverze: kritizuje výklady nekatolické, afirmuje církevně přijatelné. Máme tedy před sebou spíše příručku kontroverzí rozdělenou podle kapitol Nového zákona. Příznačné pro ni je, že jednotlivé výklady mají zpravidla jediné hlavní téma – jako by každá kapitola Nového zákona obsahovala námět pro právě jeden komentář. Z biblického textu se nutně vybírá a komentář získává na autonomii. Že je výběr témat soustavný, nasvědčuje výše zmíněný rejstřík, který z nich byl sestaven na konci Nového zákona („Rejstřík těch rozepří a naučení, která pod kapitolami tohoto Nového zákona jsou položena“). V něm jsou celé komentáře shrnuty do krátkých vět (typu „Církev Krystova a pravá jest toliko jedna“ nebo „Rozličnost duchovních řádů neruší její jednoty“) a pak sdruženy pod hypertémata (v tomto případě „O církvi“). Jeden způsob, jak výklady za kapitolami užívat, je číst je systematicky podle rejstříku. Druhý je lineární: v tu chvíli se zvýrazní tematické řady podle kapitol Písma. Na začátku Mt je to, pro ilustraci, tato řada (v závorce výchozí verš): Mariino trvalé panenství (Mt 1,25); víra jako hvězda mudrců (2,2); křest Janův a Kristův (3,6); tři druhy poklon/úcty (4,10); křesťané a Desatero, různá závažnost hříchů (5,17); modlitba a nejistota vyslyšení (6,10); Bůh není původcem hříchu (7,18); zpoždění a odpuštění hříchů (8,4); půst v církvi (9,15); pravá církev potvrzena zázraky (10,8) atd.

Výklad k Mt 1 je nadepsán „Poznamenání“ a v rejstříku, jak víme, je řeč o *rozepřích neb naučeních*. Jde tedy v zásadě o poznámky (*poznamenání*) pro kontroverzi (*rozepře*) a katechezi (*naučení*) a už z tohoto jejich žánrového vyhodnocení lze usuzovat na cílovou skupinu, pro kterou byl celek bible určen. Kombinaci textu a kontroverzí využili nejspíše kazatelé, kteří měli před sebou posluchače znající i jiné výklady anebo jiné výklady zastávající anebo mající získat formaci apologetického charakteru (obvyklá struktura těchto textů je: *z verše X učíme se Y*). Můžeme souhlasit s citátem z Millerovy historické sbírky: nejde o biblické komentáře realii biblické doby a jednotlivých interpretačních rovin textu (čtverý tradiční význam apod.), nýbrž opravdu o „*controversiae de fide...* – kontroverze o víře, ke kterým za našich časů dochází mezi katolíky a nekatolíky“.

III.

Vzhledem k tomu, že práce na textu Nového zákona 1677 probíhaly poměrně rychle a záměrně v tradicionalistickém adaptátorském duchu, je na místě uvažovat o vztazích tisku k předlohám.

Neumíme dnes vyjmenovat všechny literární pomůcky, které Constantius a Steyer používali, ale k jedné z nich navádějí čtenáře Svatováclavské bible sami. Na konci „Kánonů“ najdeme tento pokyn (fol.]4] (r): „Kdo chce více takových pravidel na evangelia věděti, ten jich může hledati u Kornelia a Lapide před vejklady na evangelium svatého Matouše.“¹⁹

Podobný odkaz najdeme na začátku Starého zákona (1715).²⁰ Vlámský jezuita Cornelius a Lapide (Cornelissen van den Steen, 1567–1637)²¹ byl nejprve lovaňským a poté římským řádovým biblistou. Od roku 1614 vydával *Commentarii* k jednotlivým knihám bible, některé svazky byly vydány až posmrtně. Přitom od roku 1623 přestal vyučovat a věnoval se psaní biblických komentářů výhradně. Byl současníky považován za velmi zbožného člověka, zemřel (můžeme to srovnávat se zprávami o Constantiovi a Steyero-vi) při práci na komentáři knihy Job a Žalmů. Jeho učené komentáře vycházejí z práce předchůdců, komentují text slovo za slovem a mají za cíl připravit témata pro kázání, ale zároveň neopomíjejí morální aplikace vykládaných textů, jednotlivé roviny významu od literárního po vyšší symbolický; přihlížejí ke znění v mnoha jazycích a v rukopisech, citují patristické prameny i soudobé komentátory (i nekatolické, byť polemicky). Byly vydávány až do 19. století a překládány do moderních jazyků. Syntetickou metodou navazoval Cornelius a Lapide na předchůdce, například na jezuitu Ioanna Maldonata (Juan Maldonado, 1533–1583).²²

Souvislosti Svatováclavské bible s Corneliem se dotkli už J. VINTR a H. Kuchařová s P. R. Pokorným.²³ Jak konkrétně pracuje Nový zákon 1677 s Corneliovým komentářem? Odkaz se vyskytuje na konci „Kánonů“. A Corneliovy *canones* k evangeliím²⁴ jsou nejen vzorem, ale přímou předlohou svatováclavského textu. Český Nový zákon začíná překladem Corneliových instrukcí s modifikacemi pro českou a moravskou intelektuální a nábožensko-politickou situaci po třicetileté válce.

Zastavme se jen u významných rozdílů mezi oběma texty. Cornelius uvádí 38 pravidel, Nový zákon 1677 jen 21 – českého textu je tedy méně a jsou v něm vynechávky. Vynechávání souvisí s předpokládaným uživatelským prostředím. Úplně vypuštěny jsou tak například Corneliovy kánony 12 (o časové platnosti sloves v hebrejštině), 13 (rozdíl mezi kladnými a zápornými propozicemi u příslibů v evangeliích), 16 (plurál u pojmenování Božích atributů, jako *voluntates* apod.), 18 (elipsa pojmenování příčin nebo předcházejících okolností jako hebraismus), 21 (hebraismus při srovnávání), 23 (slov-

¹⁹ H. ROTHE – F. SCHOLZ (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 13.

²⁰ H. ROTHE – F. SCHOLZ (edd.), *Biblí Česká*, s. 12; uvedli i H. KUCHAROVÁ – P. R. POKORNÝ, *Die Sankt-Wenzels-Bibel*, s. 572.

²¹ Srov. Charles Edwardds O'NEILL – José María DOMÍNGUEZ (edd.), *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús biográfico-temático III*, Roma – Madrid 2001, s. 2284–2285 (S. De Smet); Ludwig KOCH, *Jesuiten-Lexikon: die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*, Paderborn 1934, s. v. Lapide, Cornelius a (van d. Steen) SJ.

²² Srov. C. E. O'NEILL – J. M. DOMÍNGUEZ (edd.), *Diccionario histórico III*, s. 2484–2485 (J. I. Tellechea); L. KOCH, *Jesuiten-Lexikon*, s. v. Maldonat (Maldonato), Johann SJ.

²³ J. VINTR, *Komentáře*, s. 88; H. KUCHAROVÁ – P. R. POKORNÝ, *Die Sankt-Wenzels-Bibel*, s. 568.

²⁴ Cornelius a LAPIDE, *Commentarii in IV. Evangelia I*, Lugdunum 1638, s. 19–25 (ve vydání 1670 tamtéž). Dostupné na http://books.google.cz/books?id=odVJAAAaAAJ&hl=cs&source=gbs_slider_cls_metadata_1001_mylibrary&redir_esc=y [náhled 23. 8. 2013]. Nový zákon 1677 nevyužil kánony k dalším knihám.

ní hříčky evangelistů), 27 (části paraboly, i s řeckými termíny) nebo 30 (tropologický a alegorický smysl některých podobenství). Vynechávána jsou tedy náročnější témata z biblické hermeneutiky a teologie,²⁵ vysvětlivky jazykových a literárních zvláštností starších textů apod. V mnoha kánonech jsou odstraňovány učené odkazy a citáty patristické – ne všechny, ale mnohé. Významný je pak rozdíl mezi Corneliovým kánonem 22 a svatováclavským kánonem 14. V českém textu tu najdeme proti latinskému mimořádně rozšíření. Cornelius vyzývá ke kontextuální interpretaci, k výkladu Písma Písmem: „S. Scriptura ergo inter se collata et composita optima suipsius est interpres.“²⁶ Zčeštěný kánon tento tradiční hermeneutický požadavek přejímá a příznačně rozšiřuje (fol.) [3]^(r-v): „... rozumně má se hleděti na to, co předchází a co následuje, a jedno k druhému přirovnávati a tak může kdo na pravý smysl Písma přijíti. Obecní však lidé ať sobě Písmem nevykládají, ale ať se ptají svých duchovních správců a pastýřů církve, jakž napomíná Malachyáš řka: Rty kněze ostříhati budou umění a na Zákon dotazovati se budou z ust jeho. Sice nic nebezpečnějšího nemůž se přihoditi církvi Boží jako to, když každý podle svého smyslu směl by vykládati Písma a každý měl za pravé to, co by se jemu zdálo; poněvadž ta všetečná svoboda byla a býti by mohla příležitostí všelijakých bludů a kacířství.“²⁷ Corneliov text, zaměřený proti výkladové izolaci biblických míst a jejich vytrhování z kontextu, se stal podnětem k doplňku týkajícímu se jiného tématu: regulace laické četby, resp. laického výkladu bible.

Dalšími texty, které v Novém zákoně 1677 souvisejí s Corneliem a Lapide SI, jsou úvody k jednotlivým knihám.²⁸ Nejsou výběrově překládány jako „Kánonové“, ale kompilovány z Corneliových textů nazvaných *argumentum*. Základní charakteristikou této kompilace je opět zjednodušování učených odkazů, eliminace alternativních vysvětlení. Opakovaně jsme se při srovnávání textů setkali s tím, že tam, kde Cornelius uvádí informace z více zdrojů, dává česká adaptace zapravdu informacím pocházejícím od Baronia. Například v úvodu k Mt datuje sepsání textu podle Baronia do „léta osmého po smrti Krysta Pána“ (fol. A1r),²⁹ i když Cornelius poznamenává, že co tvrdí Baronius, je v tomto případě „minus verisimile“.³⁰

Jsou na Corneliovi závislé i kontroverzistické poznámky? Mezi komentářem Corneliovým a svatováclavským je zásadní rozdíl: Cornelius sleduje celý text, české poznámky většinou jen jeden verš kapitoly. Shody navíc často připadají na místa, kde to lze očekávat, případně najít v mnoha obdobných komentářích (např. srovnání dvou křtů u Mt 3). Přímou závislost na Corneliovi jsme nezaznamenali. Kontroverzistické poznámky obsahují množství citátů z literatury a křížových odkazů do Písma a nebylo snadné je sestavit – myšlenka kompilace nějaké předlohy je i tady nasnadě. Nepodařilo se ji však dosud určit.

²⁵ Příznačné je např. hned v prvním kánonu, že místo užití termínu „communicatio idiomatum“ je věc česky opisována.

²⁶ „Písmo svaté, když se jednotlivá místa porovnávají mezi sebou a spojují, je tedy nejlepším vykladačem sebe samého.“ C. a LAPIDE, *Commentarii*, s. 22n.

²⁷ H. ROTHE – F. SCHOLZ (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 11n.

²⁸ Srovnali jsme úvody k evangeliím.

²⁹ H. ROTHE – F. SCHOLZ (edd.), *Druhý díl Biblí*, s. 17.

³⁰ „Méně pravděpodobné.“ C. a LAPIDE, *Commentarii*, s. 45.

IV.

Pro oba jezuitu nebylo angažmá na vydání Nového zákona 1677 jediné, které se týkalo knih. Není také bez souvislosti s jinými jejich aktivitami. Pro Constantia byl překlad Nového zákona poslední pozemskou prací s texty,³¹ pro Steyera prací v první polovině jeho literárně plodných let v pražské novoměstské koleji a provázející ho také do smrti.³² Podle svého elogisty zemřel Steyer jako Constantius při překládání, když „právě tlumočil skoro poslední stránky Joba, obíraje se tématem smrti“.³³ Nechceme zpochybňovat věrohodnost těchto zpráv, ale dodejme, že takové *loci communes* tvoří součást literárního obrazu překladatele a komentátora Písma v jezuitském prostředí. Přirozeně: náročná práce s dlouhým textem vyžadovala starší, zkušené jezuitu a vydržela jim dlouho. Pilný Steyer však paralelně s překládáním bible a administrováním Dědictví svatého Václava stihl ještě vydávat jeden text za druhým a plnit v řádu další praktické úkoly: učil, konal katecheze, kázal.

Často se u Nového zákona 1677 připomíná souvislost s mluvnici, které Constantius a Steyer vydali v šedesátých letech. Nemohli v nich však zúročit své překladatelské zkušenosti s biblí, protože ji připravovali až poté. Souvislost tu ovšem u obou jezuitů je. Steyer připomíná *Šestidítku* v titulu své mluvnické příručky jako biblí, která sice není pro katolické čtenáře věroučně vhodná, ale zato vzorová v ortografii.³⁴ Constantius podle své *Limy* (1667) znal Melantrišky, biblí Norimberskou i pikardskou biblí (tedy nejspíše Kralickou) a považoval je za významné jazykové autority.³⁵ Otázku lze obrátit: neupravovali editoři biblický text podle svých mluvnic? Jenže jak rozlišit vliv mluvnic, když ty se inspirovaly staršími biblemi stejně jako Svatováclavská bible? Tak třeba výrazné jazykové znaky jako posesiva mužského rodu na -ů (v dobové grafice -ú) najdeme v rodokmenu Ježíšově (Lk 3) stejně ve Svatováclavské i Kralické biblí a v obou jezuitských mluvnicích alespoň jako jednu z možností. Podobné je to s grafikou imperativů na -ey (místo konkurenčního -eg). Shoda s mluvnici tu tedy je, ale zjednána byla nejspíše dávno před začátkem práce na Novém zákoně 1677.

Paratexty Nového zákona 1677 mají v Constantiově a Steyerově díle ještě jeden kontext: oba jezuité byli praktiky překladatelské adaptace mezinárodně osvědčených textů do češtiny. Pohled na Constantiovu bibliografii se pozastaví u jeho zčeštění *Cvičení v dokonalosti a ctnostech křesťanských*³⁶ Alphonsa Rodericia SI (Alonso Rodríguez,

³¹ Srov. H. KUČAŘOVÁ – P. R. POKORNÝ, *Die Sankt-Wenzels-Bibel*, s. 563n.; Ondřej KOUPIIL, *Se Svatošem za Constantiem*, in: Josef Förster (ed.), *Musarum Socius* jinak též Malý Slavnospis, Praha 2011, s. 85–98; Jan LÍNKA, *Constantiův Svatoš*, in: J. Förster (ed.), *Musarum Socius*, s. 99–110.

³² Srov. Martin SVATOŠ, *Osobnost, život a dílo Matěje Václava Štejera T. J. v podání jezuitských pramenů*, in: Daniel Nečas (ed.), M. V. Štejer, *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psátí neb tisknouti*, Praha 2001, s. CLI–CLXXVI; O. KOUPIIL, *Jezuité Drachovius a Steyer*, s. 82nn. (komentovaná bibliografie).

³³ Český překlad Martina Svatoše: O. KOUPIIL, *Jezuité Drachovius a Steyer*, s. 144 (lat. na s. 140).

³⁴ ŠtajerZpůsob1668 A1r (vokabular.ujc.cas.cz/module/mluvnice/digitalni-kopie-detail/StajerZpůsob1668/strana-I [náhled 23. 8. 2013]; edice: O. KOUPIIL, *Jezuité Drachovius a Steyer*, s. 301).

³⁵ Ondřej KOUPIIL, *Grammatykáři: jazyková a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*, Praha 2007, s. 207n.

³⁶ *Knihopis*, č. 14 86z. Spis se ve dvou dílech věnuje uvedením do intenzivnějšího křesťanského života a systematického budování ctností pro všechny a v třetím díle (jeho překlad není dochován v úplnosti) duchovnímu životu v jezuitském řádu. Do češtiny byl překládán i v 19. a 20. století.

1538–1616) a jistě spočíne na díle, které biblickému překladu časově těsně předcházelo a nad kterým se sešli Constantius se Steyerem – na několikadílných *Rozjímáních*³⁷ Ludovika de Ponte SI (Luis de la Puente, 1554–1624). Nejde jen o Constantiovu značnou překladatelskou praxi a nadání,³⁸ ale v případě *Rozjímání* i o dílo, které mělo mysl čtoucího živit při modlitbě právě náměty a citáty z Nového zákona, a tedy nepřímo souvisí s vlastním biblickým textem. Rozbor těchto pramenů zůstává mimo rámec této sondy do souvislosti Nového zákona 1677, ale nelze na ně už teď neupozornit.

Tomáš Havelka vysledoval, jak Steyer využil své starší práce na Ludovikovi de Ponte SI při textovém budování své *Postily*, kterou vydal v roce 1691, poměrně krátce poté, co byl k práci vybídnut opět arcibiskupem Valdštejnem.³⁹ Podobně využíval prameny při sestavování „svého“ kancionálu. Stále se tu setkáváme s jediným modelem autorského textového praktika, který dostává zadání zvnějšku podle potřeb diecéze (ze strany biskupa) nebo interních řádových potřeb a potřeb personálního osvětí řádu. Rodericius i de Ponte (v řádu se usilovalo i o jeho beatifikaci)⁴⁰ byli autoři, jejichž četba byla v řádu spojována s třetí probací, tedy spolutvořili duchovní profil jezuitů 17. století.

Typ autora vzorově doložený u Steyera nekládá do zpracovávaných textů tolik invence (nalézání nové látky), ale soustředí se na akt zpracování a v českém prostředí i na reflexi jazykové a pravopisné stránky textů, jak dokládají Constantiova *Lima* i Steyerův *Výborně dobrý způsob*.⁴¹ Nedodalo právě toto pojetí autorství výsledným textům (biblickému překladu, kancionálu, postile) potřebnou neutralitu a „nezatíženost“ individualizačními akcenty? Neusnadnilo to jejich další využívání po dlouhá desetiletí v opakovaných vydáních?

Příznačné je, že k překládání Písma do češtiny nebyli vybráni biblisté a znalci starověkých jazyků,⁴² ale praktici schopní připravit do tisku a vydávat české texty, vybavení znalostí latiny, české mluvnice a tradičního tiskařského pravopisu, zkušeností s potřebami a možnostmi uživatelů českých knih a zdatní *conversatores* zapojení do katolické reformy.

Způsob přípravy biblického textu i paratextů napovídá, že předpokládání uživatele Nového zákona 1677 neměli být zaskočení nějakým novým, nezvyklým, inovačním překladem Písma, nýbrž uspokojeni starým zněním „biblí české“ ve věcně opravené a mírně jazykově modernizované podobě. Doplňkové texty sázejí na osvědčenou exegetickou autoritu Cornelia a Lapide SI, učené prvky jsou při zčeštění redukovány. Nový zákon 1677 tak dobře zapadá do celého stylu práce jezuitů České provincie. Praktický adaptátorský přístup se tu stal adekvátní odpovědí na tradicionalistické zadání ze stra-

³⁷ *Knihopis*, č. 4682.

³⁸ Ono „talentum ad vertendos libellos“ („talent pro překládání knížek“). O. KOUPIIL, *Se Svatošem za Constantiem*, s. 94.

³⁹ Tomáš HAVELKA, „*Taková postila jest dobrá duchovní pastva a lékařství duše*“: Matěj Václav Šteyer a jeho *Postilla katolická*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006 II*, Praha 2010, s. 829–840.

⁴⁰ Na to i na fakt, že se o věci korespondovalo s jezuitskou Českou provincií, mě upozornil J. M. Havlík.

⁴¹ Za myšlenky o dobovém pojetí autorství vděčím J. Linkovi.

⁴² Takové nároky (spíše podle řádového standardu a římských představ o ideálu než podle reálných možností České provincie) měl generál Gonzales i v případě české bible; srov. O. KOUPIIL, *Jezuité Draehovius a Steyer*, s. 96n.

ny arcibiskupů. Obojí můžeme spojit s kulturou navazování a obnovy starého, příznačnou pro rekatolizační aktivity už od druhé poloviny 16. století. Na jazykové rovině se toto směřování projevilo stylistickým hodnocením tradičního jazyka biblických překladů (jazyka *svatopísemského* – výraz Constantiův) jako hodnotové dominanty češtiny. Tato dominantanta byla aktualizována a znovu reprezentována adaptací „biblí české“ v 17. a 18. století. Vedle „kraličtiny“ tak i jazyk Bible svatováclavské přispěl ke konzervaci této stylistické dominanty v české kultuře.⁴³

⁴³ Přípomínkou byla edice Milana KOPECKÉHO (ed.), *Bible Svatováclavská. Evangelia*, Brno 1991.